

MUNKAI DŐ — MUNKAPIAC

A MUNKAI DŐHÖZ FÜZŐDŐ erkölcsi, nemzetpolitikai, közegészségügyi szempontoknak nem lehet akkora jelentőségük, hogy mellettük eltörpülhetne a megélhetés szempontja, ami a közgazdasági érdekekben jelentkezik. Közgazdasági érdek a pénzügyi és műszaki értelemben eredményes termelés, amely egyúttal előfeltétele, hogy egy nemzetgazdaság az adott körülmények között optimális mértékben és feltételekkel adjon — termelő munkával elérhető — megélhetési lehetőséget az államnépnek. Az erkölcsi, egészségügyi, állampolitikai értelmű maximális munkanap elvét tehát csak addig a határig szabad érvényesíteni, amíg ez nem veszélyezteti a nép megélhetésének anyagi feltételeit.

Sokan minden bizonnyal tiltakoznak ama beállítás ellen, mintha a munkaidő kérdésébe ütközhetnék egyrészt az erkölcsi, egészségügyi, állampolitikai, másrészt a nép megélhetéséhez fűződő anyagi érdek. Általános érvénnyel ezt mi sem állítjuk, de ennek lehetőségét sem vagyunk hajlandók a priori kizárni. Akik tagadják ennek az érdek-ütközésnek a lehetőségét, annak a felfogásnak a képviselői, hogy a munkaidő korlátozása nem csökkenti sem a közgazdaság termelőképességét (produktivitását), sem a magángazdaságok hasznát, sőt az utóbbiakat több munkavállaló foglalkoztatására készítette, a legfőbb szociális érdeket, az emberi létjogot szolgálja. Ennek az érvelésnek gondolatmenetét követve, olyan megállapításokkal találkozunk, amelyek ahelyett hogy megerősítenék, leronthatják egymást.

Már a liberális szociálpolitikai irányzat úttörője, Brentano, eltűnődött azon, hogyan lehetséges a munkaidő korlátozásának érdekében egyidejűleg azt állítani, hogy az ennek folytán elveszett munkateljesítményt pótolja a munkának ugyanezen okból nagyobb intenzitása és ugyancsak a munkaidő korlátozása révén csökken a munkanélküliség. Mert ha a munkásság életereje, munkakészsége tényleg felfrissül, fokozódik a munka rövidebb ideje folytán és ezt kifejezi az óránkénti átlagos munkateljesítménynek olyan arányú emelkedése, amely ellensúlyozza a munkaóraszám csökkenésének kihatását a termelés eredményére, akkor a munkaidőreformnak nincsen és nem is lehet hatása a munkapiacra. Ha pedig mégis van, ez annak a bizonyossága, hogy a munka intenzitásának az emelkedése nem ellensúlyozza az üzemi foglalkoztatás időtartamának a korlátozását, ami csökkentheti a közgazdaság termelőképességét és a magángazdaságok hasznát.

Melyik megállapítás és milyen mértékben igaz? E kérdés eldöntésének kell megelőznie minden állásfoglalást, jogszabályalkotást a munkaidő ügyében, nehogy közgazdasági érdekeket és rajtuk keresztül a nép megélhetését veszélyeztesse egy különben jóakarátú rendezés.

Befolyásolja-e a munkaidő korlátozása a termelés eredményét? Erre az első részletkérdésre kell válaszolnunk, mert tagadó válasz esetében csak egy megállapítást tehetnénk: a munkaidő korlátozása nem érinti a munkapiacot, tehát alkalmatlan eszköz a munkanélküliség leküzdéséhez.

A munkatudomány a munkaidő és a munkateljesítmény összefüggésének vizsgálatánál a közvetlenebb és módszeresebb eljárás érdekében a munkaidő és a termelési eredmény összefüggését elemzi. Ezt a módszert követve a gondolkodó nehezen bontakozik ki az aritmetikus gondolatformákból és ezért könnyen jut ahhoz az egyszerű megállapításhoz, hogy $10 \text{ munkaóra} = X \text{ munkateljesítménnyel}$, $8 \text{ munkaóra} = X - f \text{ munkateljesítménnyel}$. Már pedig legnagyobb hiba minden munkaórát a munkateljesítmény tekintetében egyenlő értékűnek venni, amikor a munkát kifejtő ember nem mechanizmus, hanem organizmus, sőt lelkes, szellemes lény, minek következtében ezeket az összefüggéseket nem lehet Amberg, Krepelin által oly szépen feltárt munkapszichológiai és fiziológiai tények mellőzésével, egyszerűen hármassal megoldani.

Még egy előzetes megállapítást kell tennünk: a munkaidő változásának elbírálásánál sem mellőzhető annak mennyiségi jelentősége. Nem közömbös, hogy egy vagy három órával csökken a napi munkaidő, de az sem, hogy napi tizenkét vagy nyolc óráról csökken. Ami érvényes lehet a napi munkaidőnek 10-ről 9 órára csökkenésénél, már nem jöhet tekintetbe, ha azt pl. 7-ről 6 órára korlátozzuk. Az alábbi fejtegetéseknél vegyük tehát figyelembe, hogy azok 8—12 órás napi munkaidő keretében kialakult eltolódások tapasztalatain alapulnak.

A munkateljesítmény bizonyos időegység alatt előállított gyártmányok összege. Időegységnek vehetjük a napot, a hónapot, az évet vagy a munkaórát. Mi az utóbbit vettük figyelembe, mert gazdasági jelentősége az óránkénti teljesítménynek van. A termelés költségeinek számos elemét, tüzelőanyagot, világítást, munkabért nem hetenként, havonként, hanem munkaóránként számolják, csak egynéhány költség-elem nem változik a munkaórák szerint, mint pl. a magánalkalmazottak fizetése, a bérlemény használati díja, a gépek amortizációja.

Ha ezeknek a módszertani szempontoknak a figyelembevételével vizsgáljuk a munkaidő és a munkateljesítmény összefüggéseit, különbséget kell tennünk a különböző munkatípusok között. Mert egészen másként alakul az összefüggés a túlnyomólag testi munkánál, mint a részben automatikus gépeken vagy a teljesen automatikus gépeken végzett munkánál. Rendkívül nagy jelentősége van annak, ki, mi diktálja a munka ütemét egy munkafolyamatban, a gép-e vagy az ezt kiszolgáló ember. Mert ha a munkafolyamatban az emberé az irányító szerep, akkor a munkaidő korlátozása esetén az ember iparkodik olyan mértékben gyorsítani a gyártás ütemét, hogy ezzel ellensúlyozza azt a keresetvesztést, amelyet a munkaórák számának csökkentése

folytán szenved. Automata gépeknél azonban más a helyzet. Itt a gép diktál és az ember alkalmazkodik a gép üteméhez, tehát az ütem fokozásával nem hozhatja be a munkaidőreform okán kieső keresetét. Franciaországban Lille és Tourcoing textiliparában tapasztaltuk, hogy a nyolcórás munkaidő bevezetését követő néhány év múltán a gyárosok azzal tették lehetővé a munkásság fejlődő munkaintenzitásának a hasznosítását, hogy az addiginál gyorsabb ütemben járták a félig automata gépeket és egy-egy munkásra átlagosan a korábnál nagyobb számú teljesen automata szövőszek ellenőrzését bízták. Ha azonban a gépek működése egy-egy iparágban vagy üzemben már a munkaidő korlátozása előtt megközelítette a műszakilag kívánatos legnagyobb sebességet, a gépek tevékenységének az ütemét nem lehet a munkásság munkaintenzitásának fejlődésével arányban fokozni. Ezért a félig és a teljesen automata gépeknél legtöbb esetben csak jelentős tőkebefektetéssel járó racionalizálás révén lehet a munkaütem fokozásával ellensúlyozni a munkaidő csökkenését.

Perbeszállunk azzal a felfogással, hogy az automata gépekkel végzett munkafeladatoknál a munkaidő korlátozása nem vált ki a munkateljesítményre kedvező eredményeket. Dogmatikusnak minősítjük azt az elméletet, amely szerint ahol a géptől függ a termelés üteme, a termelés eredménye a munkaidővel egyenes arányban változik. A cambridgei fáradtsággkutató intézet bizottsága ugyanis Florence-szal az élén, tapasztalható tények alapján tagadja, hogy az automata gépek ellenőrzése nem igényel szellemi vagy testi munkát, mert éppen ellenkezőleg ezeknél a munkagépeknél a munkás figyelmetlensége, éberségének elernyedése súlyos termelési hibákat okozhat. A munkásnak állandó éber készségben kell lennie, hogy a munkafolyamatnál előforduló váratlan jelenségeket, zavarokat gyors, határozott és szakszerű beavatkozással ellensúlyozza. Az automata gépeket kiszolgáló munkások éber figyelme okozta elfáradásra jellemző, hogy ezeknél a gépeknél a napi utolsó munkaóra teljesítménye a maximális óránkénti teljesítménynél 127%-kal, az utolsóelőttié pedig 72%-kal volt kisebb. A munka görbéje tehát az automata gépek kiszolgálóinál is kimutatja a progresszív elfáradást, ezt fejezik ki a közölt viszonyszámok. Márpedig az automata gépek óránkénti teljesítménye állandó lenne, ha az emberi munka változó intenzivitásának nem lenne szerepe az ilyen gépek termelési eredményének kialakulásánál.

Részben automata gépeken végzett munkánál lehet a legtökéletesebben megfigyelni a munkaidő és a teljesítmény közötti összefüggést, miért is a legtöbb vizsgálat erre irányult. A vizsgálatok sorozata megállapította, hogy bizonyos körülmények között a negyvennyolcórás munkahét bevezetése után az összteljesítmény elérte a korábbi 55 órás munkahétnél tapasztalt színvonalat és lényegesen nagyobb volt a még korábbi, egyébként azonos feltételek mellett kifejtett heti 65 munkaóra termelési eredményénél.

Hiba lenne vizsgálódásainknál mellőzni annak felismerését, hogy a munkaidő csak egyik tényezője a munkateljesítménynek és bármelyik tényező hatása mindenkor attól függ, hogy az összes tényezők milyen erővel és minő irányban hatnak a munkateljesítményre.

Legyünk tekintettel arra is, hogy a munkateljesítményt befolyásoló tényezők egymásra is hatnak, pl. a munkaidővel a munkára irányuló akarat és kedv is változik.

Hogy kijelölhessük a munkaidő szerepét a teljesítményt kiváltó hatóokok sorában, különbséget kell tennünk külső és belső tényezők között. A külsők sorába tartoznak mindazok, amelyek a külvilágból, a társadalmi, technikai környezetből adódnak. Ilyenek mindenekelőtt az üzem műszaki felszerelése és szervezete, amelyek szintén kölcsönös befolyást gyakorolnak egymásra. Képzeljük el a magasolvasztók munkájánál a műszaki berendezések, a vegyi folyamatok alakulásának, az olvasztók számának, kapacitásának, a kocsz, az érc, a salakképző anyagok minőségének, a szállítóberendezések szerkezetének és minőségének, a fuvósél vezetésének és egyéb technikai mozzanatoknak minő döntő hatása van a termelés eredményére! Mennyire változik az ember-tényező szerepe a munkateljesítmény kialakulásánál aszerint, hogy milyen irányban és mértékben módosulnak ezek a roppant jelentőségű technikus tények! — A belső okok pedig mindazok, amelyek a munka alanyi tényezője, az ember oldaláról jelentkeznek. Ezek ismét két részre bonthatók: a munkaképességre és a munka akarására. Mindkettő pszichikai és fiziológiai tényezők hatása alatt is változik. A testi munkaképességre erőteljesen hat a szellemi, lelki tényező, miként a munka akarására kiható munkakedvre a fáradtság jelenségben megnyilatkozó fiziológiai helyzet gyakorol befolyást. A munkakedv-faktort értékelve elismerjük, hogy a munka akarásánál az ösztönös magatartásnak nagyobb a jelentősége a racionális elhatározásnál. A rövidebb munkaidőre irányuló vágyakozás a szellemi és lelki kielégülésre való törekvésből származik, ha tehát kielégül, a munkakedvet, a munka örömet lényegesen fokozza. A munkával szemben érzett kedvetlenséget legalább is lényegesen tompítja, ha a munkás abban a tudatban dolgozik, hogy munkáját befejezve személyi, lelki, szellemi szükségleteinek élhet.

A munkateljesítményre ható okok között a munkaidő külső tényező. Miként azonban általában a munkaeredményre ható külső és belső tényezők kölcsönösen befolyásolják egymást, a munkaidő is külső tényezőként való érvényesülésén felül közvetlenül hat a belső, emberi tényezőre, befolyásolván ennek munkakedvén, illetőleg munkaakarásán keresztül az ember pszichikai munkaképességét. Amennyire a rendszerező emberi elme racionális képet alkot a különböző hatótényezőknek egymással versenyző, egymást lerontó, majd erősítő együttműködéséről, annyira képtelen ellenvetést kizáró módon a kusza összefüggések hálózatából kiemelni egyetlen hatótényezőt és ennek közvetlen következményét. Ezért bár könnyű kimutatni, hogy a munkaidő változása után miként alakult a termelés, de kifogástalanul sohasem lehet bizonyítani, hogy a termelési eredmény változásának vagy változatlanságának kizárólagos oka a munkaidő csökkenése volt. Ezért igaza van Robert Friedrichnek, aki *Methodologie*-jában megállapítja, mennyire nehéz megmérni, hogy a munkateljesítményben beállott eltolódások mennyiben tudhatók be a munkaidő változásának, nem pedig a munkateljesítményt befolyásoló többi tényezőnek, ame-

lyek között — a már említettek felül — kiemeli a nyersanyagok minőségét, a klímát, a munkások átlagos korát, megélhetési viszonyait, bérük vásárlóerejét, lakásviszonyaikat, mint megannyi szüntelenül változó, tehát a különböző időpontokban mért munkateljesítményre eltérő súllyal ható tényezőket. Aki valaha irányított tömeges munkálatokat, jól tudja a túlmeleg nyárnak, a túlhideg télnek, az időjárás szélsőséges alakulásának, számtalan imponderabiliának befolyását a munkateljesítményre. Ha mindezt tekintetbe vesszük, elismerjük, hogy természettudományos módszerű, laboratóriumi jellegű vizsgálatoknak itt nincsen semmi értelmük, a munkateljesítmény és a munkaidő összefüggése is a társadalom ama életjelenségeinek világába tartozik, amelyeknek alakulását megmagyarázhatja az értelem és a tapasztalat, de amelyet kísérletezés sohasem igazolhat. Ezért — dr. Vemonnak a vas- és fémipari fáradtságvizsgálat során tett tapasztalataira, Bettford és Sloughten megállapításaira és R. Hilferding elméleti munkásságára is támaszkodva — a napi munkaidőnek kb. 15%-nál nem nagyobb arányú csökkenése esetében, túlnyomórészt manuális és részben automata gépeknél végzett munkánál, csupán feltételezzük, hogy a termelési eredmény kialakításánál a munka növekvő intenzitása ellensúlyozza a munkaidő csökkenését, feltéve hogy ezt a kompenzációt külső hatótényezők nem gátolják, sőt elősegítik. Kézenfekvő kérdés: mik gátolhatják és mik segíthetik elő a munkaidő csökkenésének és a munkaintenzitás emelkedésének gazdasági szempontból kívánatos kompenzációját?

Dr. Bosch, miután még 1910-ben finommechanikai telepein megvalósította a napi 8 órás munkaidőt, megállapította, hogy a finommechanika terén a 8 órás munkaidő megvalósítása előnyösnek bizonyult, a kedvező eredménynek azonban előfeltétele, hogy a munkások ne időbérben, hanem darabárban részesüljenek. Ugyanehhez az eredményhez jutott a genfi Milhaud, aki bő amerikai tapasztalati anyag alapján kifejti, hogy a teljesítményhez igazodó bérfizetés megszüntetése ott, ahol a 8 órás munkanapot megvalósították, mindenütt a munkateljesítmény csökkenését idézte elő, ezzel szemben ilyen esetekben az akkordbérrendszer bevezetése, illetőleg fenntartása mindenütt a teljesítmény emelkedéséhez vezetett. Diehl is megállapítja, hogy darabár esetében a munkás buzgólkodása, a munkakedv, a feladatra összpontosuló érdeklődés fokozza a munka intenzitását, mert a darabárban részesülő munkás mindent elkövet, hogy az óránkénti teljesítmény emelésével behozza a munkaidő csökkenésével különben őt sújtó bérkiesést. Nála olvashatjuk annak a börgyárnak gyártási eredményeit, amely 10-ről 8 órára korlátozta munkásainak napi foglalkoztatását. Példája azt mutatja, hogy a munkaidő csökkenése dacára az akkordban fizetett tanult munkások teljesítménye és ennek alapján a keresete 10%-kal emelkedett, ezzel szemben az időbérben részesülő tanulatlan és segédmunkások napi átlagos teljesítménye 15—20%-kal, keresetük pedig 20%-kal csökkent. Ebből a szempontból szintén tanulságos a newyorki National Industrial Conference Board 1921. évi adatfelvétele. A vizsgálódás 373.536 munkást foglalkoztató 436 gyapjú-, pamut-, selyem-, cipő- és fémipari üzemre

terjedt ki. A vizsgálat, amely annak eldöntésére irányult, hogy az 1919. évi munkaeredménnyel szemben a 48 órás heti munkaidő bevezetésével előálló helyzet milyen termelési eredménnyel járt, megállapította, hogy 87.2%-ban a termelés eredményének csökkenését eredményezte, 87%-ban a munka eredménye változatlan maradt, 4.1% esetében emelkedett. Az említett 87.2%-ból 20%-ban a munkateljesítmény a munkaidőnél kisebb mértékben csökkent. Kitűnt, hogy a fém- és cipőiparnak azokban az üzemeiben, ahol a munkások darabérben részesültek, a teljesítmény nem csökkent a munkaidő arányában, mert a munka intenzitása emelkedett. A háború utáni tapasztalatok általában azt mutatták, hogy a munkateljesítményhez igazodó bérfizetési rendszer a munkaidő csökkenésének természetes kiegészítőjeként szerepelt, a munkaintenzitás fokozását szolgálva.

A munkaidő csökkenésének és a munkaintenzitás emelkedésének kompenzációja természetesen jelentős mértékben attól függ, hogy a munkás táplálkozása miként alakul és mire fordítja hosszabbá nyúlt szabad idejét. Mert ha a munkaidőcsökkenés folytán előálló keresetcsökkenés rontja a munkás táplálkozását, meghosszabbított szabad idejét pedig kocsmázásra és egyéb egészségtelen időtöltésre fordítja, fizikailag képtelenné válik munkaütemének tartós fokozására. Kétségtelenül fenyegető veszélynek látszik, hogy munkaidőcsökkenés esetében a munkás kénytelen lesz táplálkozási igényeit mérsékelni. A valóságban nem kell ettől tartanunk. Megfigyelhető a hosszú munkaidőnek és a fizikai kimerültségnek befolyása az alkoholizmusra. A kimerültségnek következményei ugyanis igen súlyosak, közömbössé teszik a munkást és előbb-utóbb kiváltják belőle a csillapíthatatlan vágyat a változás, az izgalom, a szenzáció után, ami a szeszes italok, bódítószerek mértéktelen élvezetébe torkollik. A francia munkaügyi minisztérium első három 1923. évi jelentésében olvassuk, hogy a munkaidővel az alkoholizmus is lényegesen csökken. A hosszabb szabad idő folytán megindult a munkásság kiáramlása a kertvárosokba, lendületet vett a munkáskertek tömeges létesítése, népesebbé váltak az ipari szaktanfolyamok, olvasottakká a népkönyvtárak és mindennek velejárója volt az alkoholizmus visszafejlődése. Márpedig ha a munkásság zöme egészséges tápanyagra fordítja korábban szeszes italokra költött pénzét, ezzel már részben ellensúlyozza annak a keresetkiesésnek élelmezési következményeit, amely előáll, ha a gépi berendezés akadályozza a munkaütemnek a munkás által óhajtott fokozását. Mindenesetre a munkaidő csökkenését elrendelő közhatalomnak legyen gondja a népélelmezés költségeinek mérséklésére, a munkásság szabad idejének célszerű, egészséges és gazdaságos felhasználására, a munkássport és a munkásság érdeklődési körére tekintettel beállított iskolán kívüli népművelés fejlesztésére. A munka intenzitásának emelkedése nagyobb valószínűséggel fogja ellensúlyozni a munkaidő csökkenését, ha a munkásság szabad idejével az államvezetés olyan mértékben törődik, mint Olaszország a Dopolavoro és Németország a Kraft durch Freude intézmény kifejlesztésével. Mindez természetesen nem következhet be, ha a munkaidő csökkenését a munkás nehéz robottal járó mellékfoglalkozás szerzésére aknázza ki és munkahelyétől távol-

fekvő városrészbe vagy környékre költözik, amivel szükségképpen naponta többszöri, hosszadalmas és fárasztó közlekedés jár.

A mondottakból kitűnik, hogy közgazdasági szempontból kívánatos kompenzáció akkor következhet be, ha az üzemben tudományos módszerrel kidolgozott bérszámítási rendszert alkalmaznak, az üzemszervezetet az alkalmazott ipari pszichológiai és fiziológiai kutatások eredményeivel számolva építik ki, minden munkást képességeinek leginkább megfelelő munkakörben foglalkoztatnak, a munkaidőt közbeeső, az alkalmazott pszichológia elveinek megfelelő időtartamú szünetekkel megszakítják, a munkás főfoglalkozásain kívül kerül minden olyan fáradozást, amely az ő keresőtevékenységének ártalmára van és az adott bérviszonyok mellett a legeszszerűbben táplálkozik.

A vállalkozó maga is keresi, és pedig a magángazdasági hasznosság érdekében, a munkaidő csökkenésének ellensúlyozó eszközeit. Mert azzal, hogy a munkás munkaütemének gyorsításával ellensúlyozza — akkordbérfizetés esetében — a munkaórák megfogyatkozását, még nincsen feltétlenül kiküszöbölve az a hátrány, amely a vállalkozást sújtja. Ezért a vállalkozás maga is keresi a munkaidő csökkenésének ellensúlyozását és ezt három tényezőben látja: a gyártás specializálásában, az improduktív idővesztések megszüntetésében és az üzem racionalizálásában.

A termelési folyamatnak kevés számú meghatározott árutípus kigyártására való korlátozásával kétségtelenül elérhetjük a gyártás menetének egyöntetűségét, uniformizálását, ami a termelési költséget csökkentő szériagyártásnak műszaki előfeltétele. Minthogy azonban a specializálódás csak addig érvényesülhet, amíg ennek gazdasági feltételei megvannak, szűk kapacitású belföldi piacok esetében a gyártás specializálódása alkalmatlan eszköz az üzemi munkaidő csökkentésének kompenzálására.

Az improduktív idővesztések megtakarítása Stanley Kentnek abból a véleményéből indul ki, hogy a gyári munkás kárbavesztett munkaideje átlagosan a napi munka 10%-a. A kárbavesztett munkaidő azonban nemcsak a napi munkaidő mértékétől, hanem attól is függ, hogy a munkaidő beosztása folytán milyen mértékű a munkásság átlagos elfáradása. Lord Leverhulm azt tapasztalhatta, hogy amikor üzemében a munkaidőt heti 53 órára emelte, a munkásnők munkaidejéből hetenként 14 munkaóra kárbavesztett, a produktív munkaidő tehát mindössze heti 39 óra volt. Erre ő a heti munkaidőt 12 órával 41 órára csökkentette, mikor is mindössze átlagosan heti 1 óra bizonyult kárbavesztett időnek. Így tehát annak ellenére, hogy a heti munkaidőt 53-ról 41 órára csökkentette, a produktív munkaórák száma heti 1 órával emelkedett. Az elmondottakból következik, hogy csak tapasztalad úton lehet rájönni egy-egy üzemnek arra az optimális heti munkaidejére, amikor viszonylag a legalacsonyabb a gazdasági szempontból kárbavesztett munkaórák száma.

A vállalkozó részéről kívánt kompenzációnak harmadik módja az üzem racionalizálása a termelési költségek mérséklése érdekében.

Mindez a törvényes munkavédelmi intézkedés a magángazdaság munkaköltségét legalább is átmenetileg növeli. A magánvállalat költ-

ségszámításai ugyanis a mára és a közeljövőre irányulnak. Nem számolhatnak tehát a szociálpolitikai intézkedéseknek a termelési költségekre kedvező, de csupán a távoli jövőben érvényesülő közvetett hatásaival, még akkor sem, ha elismerik, hogy a szociálpolitika, illetőleg az általa kiváltott okszerű emberökönómia folytán az átlagos munkaképesség, a produktív népesség társadalmegészségügyi színvonalával együtt emelkedik, következésképpen — erről az oldalról kiindulva — a közteher, mint a vállalkozás termelői költségének egyik fontos eleme, csökken. Ha a vállalkozás számításaiban egy munkaidő-reform következtében a munkaköltség megráguul, a vállalatok üzemtechnikai tökéletesítéssel, racionalizálással, újabb, lehetőleg automata gépek beállításával és minél kevesebb emberi munkaköltséggel járó folyamatokkal iparkodnak ellensúlyozni a munkaidő csökkenésének a termelési költséget növelő hatását. Így volt ez mindenkor, amikor bármi növelte az emberi munkaerő árát. Erre céloz az amerikai Schönhofnak szellemes megállapítása: Mi kényyszerű feltalálók vagyunk! Ő ugyanis már 30 évvel ezelőtt kimutatta, hogy az aránylag magas munkabér és rövidebb munkaidő ösztönözte az amerikai találmányoságot az ottani meglepő műszaki újításokra.

Közhatalmi akarattal csökkentett munkaidő esetében olyan gépi berendezések válnak gazdaságossá, amelyek a hosszabb munkaidő korában inrentábilisaknak bizonyultak, miért is ezeket tömegesen nem gyárthatták ki. Visszamatatva a csökkent munkaidő és az óránkénti teljesítmény összefüggéséről elmondottakra: való, hogy egy megadott automata gép napi 8 órán át foglalkoztatva, óránként nem gyárthat gyorsabb ütemben, mint korábban, amikor napi 10 órán át volt üzemben, ellenben az az új gép, ami pl. a 8 órás munkaidő megvalósítása esetén már rentábilisan a régi gép helyébe kerül, a réginél gyorsabban működhet. Különben is ne tévesszük össze a munkás napi munkaidejét az üzem munkaidejével. Ha ugyanis racionalizáló intézkedésként a korábbi két, egyenként 10 órás műszak helyett napi három, egyenként 8 órás műszakban dolgoztatunk, akkor az üzemi munkaidő napi 20 órától 24 órára emelkedik, annak ellenére, hogy a munkások munkaideje 20%-kal csökken. Nem kell részleteznünk, hogy ilyen esetben a korábbinál gazdaságosabb mind az erő, mind a munkagépek, mind a gyárépületek és az egész berendezés kiaknázása. A napi egy csapatváltás helyett kettővel járó ismeretes költségtöbbletet az üzembe fektetett tőkék gazdaságosabb kihasználása és gyorsabb amortizálása bőségesen ellensúlyozza. (Megjegyezzük, hogy a napi 3, egyenként 7 órás műszakot tartjuk az üzemi foglalkoztatás jelenleg legkedvezőbb formájának, mert amellet hogy napi 21 óra üzemi munkaidőt eredményez, a rendes termelőmunka keretén kívül napi három óra időt ad a gépek időnkénti kipróbálására, kenésére, apróbb javítására és a csapatváltásokkal járó személycsere és szerszámátadások lebonyolítására.)

Fejttegetéseinket megerősítik egyes külföldi tapasztalatok.

A svéd munkaügyi és népjóléti igazgatóság szerint bizonyos mértékig sikerült a munkaidő korlátozásának ellensúlyát megtalálni az üzemvezetés és az üzemszervezés reformjában és a munka koncentrá-

dóját és produktivitását növelő újabb műszaki eljárásokban. A 8 órás munkaidő bizonyos iparágakban a termelési eszközök tökéletesedése irányában hatalmas lendítő tényezőnek bizonyult. A németalföldi fogyasztási szövetkezetek központi szövetsége szerint a 8 órás munkaidő bevezetése a szövetkezeti pékműhelyeknél a gépi berendezés fejlesztését tette szükségessé. A jugoszláv kormány hivatalos megállapítása: a munkaidő korlátozása fejlesztette az iparosodást, mert a 8 órás munkaidő kötelező előírásának az iparban közvetlen következménye volt a vállalkozás részéről több munkagép beállítása, a régebbi tökéletlen gépi berendezéseknek pedig tökéletesebb munkagépekkel való pótlása.

A vállalkozásnak érthető és észszerű törekvés, hogy racionalizálással ellensúlyozza a munkaidő csökkenésének magángazdasági kihatásait, számos körülmény akadályozza. Ha egy iparvállalat a munkaidő csökkentése előtt elérte az illető iparágban az adott körülmények között legmagasabb technikai és üzemszervezési színvonalat, nincsenek olyan tág racionalizálási lehetőségei, amelyeknek kiaknázásával a munkaidő csökkentése után ellensúlyozhatná ennek előnytelen gazdasági következményeit. Ott is azonban, ahol ilyen lehetőségek adva vannak, hosszabb idő szükséges a szervezeti és technikai újítások végrehajtásához, a racionalizálás ilyen esetekben tehát átmenetileg olyan zökkenőkkel, fennakadásokkal jár, amelyek inkább kimélyítik, mintsem ellensúlyozzák a munkaidő változásának ártalmas magángazdasági kihatásait. A technikai racionalizálás rendszerint új tőkék beruházását, a vállalatban működő álló tőkék növelését teszi szükségessé. Az álló tőkék növelése pedig csökkenti a magánvállalkozás piaci rugalmasságát, növeli az amortizálandó tőkét és azt a veszedelmet, amelynek minden, jelentős állótőkét képviselő nagy gépi berendezéssel működő vállalat kockázatára azok az új ipari találmányok jelentenek, amelyekkel gazdaságosabban és jobban lehet termelni, mint azokkal a gépekkel, amelyekbe a vállalat — racionalizálása során — a tőkét befektette. De milyen tőkét? Ennél a kérdésnél merül fel a racionalizálás legnagyobb nehézsége. A legtöbb vállalat ugyanis idegen, tehát kölcsöntőkével racionalizál. A tőkepiaci viszonyok alakulásától és a vállalat piaci tekintélyétől (bonitásától) függ, hogy a racionalizálással járó tőkeszükségletét tudja-e és ha igen, milyen feltételekkel fedezni. Ha ugyanis a vállalat racionalizálását kedvezőtlenebb időpontban, terhesebb tőkekölcsönzési feltételekkel valósítja meg, mint a vele versenyző vállalatok, ez az egyetlen körülmény megsemmisítheti a céget. Ezért a magánvállalatok roppant kockázatot vállalnak, amikor a munkaidőcsökkenés ellensúlyozása végett racionalizálnak, igaz, akkor is, ha ezt elmulasztják és ezzel a velük versenyző és sikerrel racionalizáló vállalatoknak a piacon előnyt adnak. A munkaidő csökkentése tehát olyan helyzetet teremt, amelyben minden vállalat kockázatos magatartást kénytelen tanúsítani, akár racionalizál, akár nem. Ezért munkaidőreformot csak olyankor szabad végrehajtani, amikor a piac bővülése folytán a versenyhelyzet enyhül és a tőkepiaci viszonyok kedvező alakulása, a hitelfeltételek számottevő enyhülése csökkenti a racionalizálási célra igénybevett kölcsöntőkék felvételével járó kockázatot.

Figyelmet érdemlő szempont, hogy kizárólag saját tőkével dolgozó szerény vállalatok, kisipari cégek a racionalizálásban rejlő lehetőségeket a munkaidő csökkentésének ellensúlyozására non aknázzhatják ki, részben tőkeszegénységük, illetőleg fogyatékos hitelképességük okán, részben azért, mert korlátolt vevőkörük (piacuk) csupán olyan szűk keretű termelést tesz az ő esetükben gazdaságossá, amelyben aránytalanul nagy lenne a racionalizálás során különben használható gépi berendezés amortizációs terhe, hiszen ez az egész gép után terhelné az ilyen cégeket, jóllehet a gépek termelőképességének csupán kisebb hányadát tudná kiaknázni. A munkaidő csökkenését ellensúlyozó racionalizálások tehát a több segéddel dolgozó kisipar rovására módosítják a gyáripar, — a több segéddel dolgozó kisipar, — a segéd nélkül vagy egyetlen segéddel dolgozó kisipar versenyhelyzetét.

FEJTEGETÉSEINK ALAPJÁN válaszolhatunk tehát a felvetett kérdésre: megfelelő eszköz-e a munkaidő észszerű csökkentése a munkanélküliség korlátozására?

Kétségtelenül, ha valamely iparban a racionalizálás elérte a gazdaságosan megvalósítható legmagasabb mértéket, a munkaidő korlátozásának magángazdasági következményeit racionalizálással ellensúlyozni nem lehet, miért is, ha a munkások intenzívebb tevékenysége nem hozza be a munkaidő csökkenése következtében elmaradó munkateljesítményt, a magánvállalkozás csak a munkáslétszám emelésével tudja kitermelni a piaci szükségletnek megfelelő gyártmány mennyiséget. De még ha az üzemi racionalizálás nem is érte volna el az említett legmagasabb mértéket, számos magánvállalat részben a kölcsöntöke magas ára, vagy a vállalat hitelképességének fogyatékosága miatt nem él a racionalizálás lehetőségével, hanem ehelyett ugyancsak a munkáslétszám emelésével biztosítja termelési színvonalának változatlan fenntartását.

Ha a jogszabályok szociálpolitikai, közegészségügyi, nemzetpolitikai szempontból többé-kevésbé általános érvénnyel állapítják meg a napi vagy a heti foglalkoztatás leghosszabb időtartamát, ez a maximális munkaidő számos üzem életében nem lesz azonos az üzemi termelési viszonyoknak megfelelő, gazdasági szempontból optimális munkaidővel, hiszen az utóbbi minden üzem esetében annak termelési feltételeihez, illetőleg munkásságának faji, kor- és nem szerinti összetételéhez képest üzemenként eltérő. Már pedig ha a maximális munkaidő egy üzemnél eltér az illető üzem optimális munkaidejétől, a munkaidő csökkentésének teljes ellensúlyozása aligha lehetséges, miért is a vállalkozás megint csak a munkáslétszám emelésével tudja változatlanul fenntartani az üzem termelőképességét. Rámutattunk már arra, hogy időbérrendszerű bérfizetés esetében a munkásság célszerűtlennek találja az óránkénti munkateljesítmény fokozását, ilyen bérfizetéssel dolgozó vállalatok tehát a munkaidő csökkentésének a termelési eredményt korlátozó kihatását elsősorban a munkáslétszám emelésével tudják ellensúlyozni, ha számukra nincsen megadva az üzemi racionalizálás gazdasági lehetősége. De még ott is, ahol a munkateljesítményhez igazodó bérfizetési rendszer és a túlnyomólag

kézi erővel vagy csak részben automata gépekkel végzett munka folytán a munkásság hajlik afelé, hogy munkájának növekvő intenzitásával — elsősorban saját érdekében — ellensúlyozza a munkaidő csökkenését, hosszabb idő szükséges ahhoz, hogy a munkaidő korlátozása annyira növelje a munkakészséget és a munkaképességet, hogy ez kiválthassa a munka intenzitásának tartós emelkedését. Ebben az átmeneti, sok esetben több éven át tartó időben megint csak a munkáslétszám emelkedésével lehet biztosítani a gyártásnak változatlan szinten való fenntartását.

A munkaidő korlátozása tehát kétségtelenül javít a munkapiaci helyzeten. Megállapításainkból azonban az is kétségtelenül kitűnik, hogy a munkaidő csökkenésének a munkapiacra kedvező hatása nem olyan jelentőségű, mint ezt egyesek feltételezik. Az elmondottakon felül ezt a hatást lényegesen korlátozzák a munkaidőt csökkentő rendelkezések alól tett azok a kivételek, melyek nemzetgazdasági szempontból és az idényiparok, a folytonos tüzelésű üzemek, a munkakészültségek, a családi üzemek jogosult érdekei szempontjából mulhatatlanul szükségesek. Ennek ellenére jogos kívánság az ipari munkaidő korlátozása. A közösség javára ugyanis értékesíteni kell az emberi munka produktivitását fokozó technikai fejlődést, ami csak akkor következik be, ha a munkaidő csökkenése folytán javul a nemzet munkarejének értékállománya, fejlődik a munkásság közegészségügyi helyzete és az állampolgárok az eddiginél több időhöz jutnak polgári kötelességeik teljesítésére, a nemzet kultúrjavainak megismerésére és gyermekeik nevelésére. A munkaidő csökkenéséből a közösség javára szóló előnyök olyan természetűek, amelyek emberhez az eddiginél méltóbb életlehetőséget biztosítanak. Ezek a közösség és az egyén szempontjából mutatkozó nagy előnyök, amelyeknek nemzetpolitikai jelentősége miatt kell minél általánosabban korlátozni a munkaidőt még akkor is, ha a vele járó munkapiaci előnyök nem érnek fel a munkaidő csökkentésével kapcsolatos magángazdasági haszonáldozattal.

KOVRIG BÉLA